

Mogens Lebech: Danske Købstæder for to hundrede år siden og i Dag. Forudsætninger og Tilstande i Billeder og Tekst. I-II. (Udgivet på 200-årsdagen for oprettelsen af Købstædernes almindelige Brandforsikring 13. januar 1961). 304 og 208 s.

Ikke mange historiske værdier, der mellem år og dag udsendes, er så forskellige som jubilæumsskrifter. I omfang spænder de fra små pjecelignende hæfter til tykke bind, og i indhold fra en ligegyldig lobhudning af det udgivende firma til en veldokumenteret historisk fremstilling – de sidste forholdsvis sjældne. En form, der i de senere år er blevet mere og mere anvendt, er den, »i anledning af«, at skrive om noget andet. Mogens Lebech har selv med bøger for bl. a. Daells Varehus (Om ad Nørregade 1960) og Burmeister og Wain (Gamle Skibe, gamle Huse 1959) på udmærket måde bidraget til genren; men det foreliggende værk er nok det mest storladne af dem alle. Bogbind, tryk og reproduktion udgør en fuldkommenhed, som kun sjældent ses her i landet.

Tanken med værket er dobbelt, nemlig dels at give et billede af de danske købstæder i 1760'erne, da brandforsikringen begyndte sit virke, dels at følge byerne kort og skematisk gennem de forløbne 200 år op til i dag. Grundlaget for beskrivelsen fra det 18. århundrede er Pontoppidans Danske Atlas, for hvis tilblivelse og svagheder, navnlig med hensyn til billedstoffet, der i et indledningskapitel gøres rede. Selve købstædernes situation behandles såvel samlet i et kapitel »Købstæderne for 200 år siden« som enkeltvis i tilknytning til kort og billeder – de sidste hovedsagelig hentet fra Pontoppidan, men også fra materialet til den aldrig udgivne fortsættelse af Thuras Den danske Vitruvius samt enkelte selvstændige tegninger og et par malerier. Teksten til billederne er en redaktion af Pontoppi-

dans, sammensat med smag og sikkerhed med Lebechs egen.

Andet bind er opbygget med en tværgående indledning »De danske Købstæder i Dag« og dernæst på samtlige højresider et luftfoto af hver enkelt by (fantastisk gode optagelser af Sylvest Jensen, Hillerød). På venstre side kommenteres billedet, her naturligvis med Lebechs egen tekst, dygtigt og givende.

Der blev af værket gennem Rosenkilde og Bagers forlag stillet et mindre oplag til rådighed for boghandelen. Det må håbes, at ikke mindst en lang række biblioteker har benyttet lejligheden til at sikre sig det. På den smukkeste måde giver det konkrete oplysninger om danske købstæder fra den gang, de var næsten ingenting, og til i dag.

Finn H. Lauridsen.

J. P. Trap: Danmark. 5. udg. VII, 2. Randers amt. – VIII, 2. Århus amt. (Gad, 1963).

Den store nyudgave af Trap skrider støt fremad. Om det er efter programmet, skal ikke efterprøves; men imponerende er udgivelsestakten: indtil nu er der siden 1953 kommet 19 store bind. Efter Povl Engelstofts død er Therkel Mathiassen indtrådt i redaktionen ved siden af Niels Nielsen og Peter Skautrup. Billedredaktionen blev for øernes vedkommende varetaget af Gudmund Boesen; men fra og med de jyske bind har det, bortset fra Viborg amt, været Jørgen Paulsen, der har været billedredaktør.

Ved omtalen her i tidsskriftet (Ny række, 2. bind, 300 f) af det først udsendte bind blev der peget på en manglende fasthed og overskuelighed i tilrettelægningsen. Bindet mindede i den henseende meget om de ældre udgaver; under udgivelsen er dette i væsentlig grad ændret. Ved rubrikoverskrifter og nogenlunde ensartet-
hed i disponeringen er fremstillingen

blevet langt mere overskuelig; fremdeles havde det dog været ønskeligt, om indholdsfortegnelserne foran i bindene havde været fyldigere. Afsnittet om Århus fylder godt 160 sider; men benytteren må værsgo selv at finde frem til den oplysning, han søger, f. eks. blade sig frem til, hvor garnisonsforholdene omtales.

De redaktionelle problemer må være store; for en del hænger det sammen med, at et værk som dette ikke mere på alle områder forekommer naturligt. Den ret tilfældige administrative amtsinddeling, som følges strængt, går f. eks. ikke naturligt i spand med den kulturgeografiske beskrivelse, som indleder hvert amtsbind. For en del forklarer dette inkonsekvenser, som undertiden forekommer barokke. Om Århus amt hedder det: »Amtet er fattigt på tørv«, under Randers amt siges »Lokalt anvendes ... tørv til brændsel« – begge oplysninger er lige intetsigende, og hvad med Thisted amt? Her siges overhovedet ikke noget om tørv. Under Århus amt oplyses, at »Stor-Århus får sit forbrug af kartofler dækket fra sandjorderne længere v. på« – en næppe videre vigtig oplysning. I amtsoversigterne savnes også redegørelser for befolknings- eller bebyggelsesudviklingen (ikke arkitektur), dvs. karakteristikkene af f. eks. byudviklingen med opkomst af stationsbyer, jernbanernes og vejenes linieføring m. m.

I amtsoversigterne forekommer også det ejendommelige afsnit »åndelige rørelser«. Det handler gerne om grundtvigianisme, Indre Mission og afholdsbevægelse; men der gøres ikke noget forsøg på en vurdering af styrken mellem de forskellige retninger, f. eks. gennem tallene fra menighedsrådsvalg; og religiøse vækkelser før 1848, som ellers studeres så ivrigt i disse år, omtales ikke. Endelig er der vel også åndelige rørelser, som falder uden for det religiøse. Disse afsnit bringer også oplysninger om de politiske forhold i amtet. Der gives her

de politiske partiers mandattal, mens stemmetallene nok havde været mere illustrerende, også fordi tillægsmandaterne ikke er afhængige af forholdene i det pågældende amt, men i andre amter – tilmed kan sygdom og død i andre kredse påvirke tallet mellem valgperioderne.

Beskrivelserne af de enkelte byer indledes med en almindelig geografisk beskrivelse. Her er det især gadenettet, der beskrives. Der kan heri forekomme bemærkninger som f. eks. om Harald Jensens Plads i Århus, at den er et vigtigt handelsknudepunkt; man forestiller sig uvilkårligt, ja hvad forestiller man sig? Wall Street i New York, Oxford Street i London eller Østergade i København? og så er det forretningsliv, der udfolder sig, indskrænket til nogle mindre kolonialforretninger, en bager, en grønthandler o. lgn. forbrugsvarebutikker i et antal svarende til de store beboelsejendomme, der præger pladsen. Om et andet kvarter hedder det, at det er »bebygget med villaer, kolonihaver o. lgn.«, hvad dette o. lgn. så dækker over. Langt mere graverende er det dog, at det ikke er forsøgt at beskrive byens forskellige kvarterer (handlens, industriens, beboelsens placering osv.); dette måtte dog høre med til god geografi eller topografi – tilmed foreligger der undersøgelser af dette forhold.

Til denne geografiske beskrivelse slutter sig et bykort. Her vrimer det med mærkværdigheder: Statens veterinære Serumlaboratorium, der omtales i teksten, er ikke med i kortets indeks; det samme gælder Bispegården, til gengæld er der to chokoladefabrikker anført, men uden navne, mens en maskinfabrik som Danish Machine Comp. har fået navnet med, det samme gælder en stålfjederfabrik; Folkeparken eller Friheden kaldes Århus Tivoli, Åby Kommunebibliotek skal søges under bibliotek, mens Århus Folkebibliotek skal søges under Århus osv.

Den manglende akkuratse afbødes til gengæld i teksten. Her oplyses f. eks. adressen på amtsvandlerinspektatets lejede kontorer og på en lang række vuggestuer, mens der savnes oplysning om, at Statens Filmcentral har et Jyllandskontor i Århus og om, hvor mange pladser byens vuggestuer og børnehaver disponerer over, hvilket forekommer mere betydningsfuldt end rene vejviseroplysninger.

Forlader man Århus by og går ud i amtet, finder man andre påfaldende enkeltheder. Om det berømte Åbykrucifiks hedder det: »Et romansk metalkrucifiks er i Nationalmuseet«, nærmere oplysninger gives ikke om dette fornemme stykke, heller ikke en henvisning til Poul Nørlund: *Gyldne aldre* (1926), side 204 (Århus amt) citeres en latinsk indskrift uden oversættelse. Om Nørreris voldsted siges, at traditionen knytter Niels Ebbesens navn dertil. Det ville have været rimeligt at oplyse nærmere om dette forhold; der mangler da også litteraturhenvisninger til afhandlinger i Århus Stifts årbøger 1940 og 1956, som behandler spørgsmålet.

Vendes der tilbage til den redaktionelle opbygning, kan der bemærkes følgende forskelle mellem afsnittene om Århus og Randers. I Randersafsnittet er det samlet under eet, hvilke prominente personer der er begravet på kirkegårdene, i Århusafsnittet meddeles det under den enkelte kirkegård; i det sidste henvises til Margolinskys værk om de mosaiske kirkegårde; det er ikke tilfældet i Randers. Til gengæld nævnes prominente elever fra Randers Statsskole, mens dette ikke er tilfældet for Århusgymnasiernes vedkommende. De Randers sangkor nævnes; dette sker ikke i Århus; modsat har biograferne her et særligt afsnit, mens de ikke omtales under Randers. Vandrerrhjemmet i Randers omtales under stiftelser (!), i Århus omtales det under hoteller. Århusgarnisonen får en fyldig historisk beskrivelse, mens Randersgarnisonen kun

omtales for så vidt gælder de nutidige forhold. Boligforeningerne i Århus nævnes, men ikke de tilsvarende i Randers, og Randers bys historie standser omkring 1850, mens Århus fortræffeligt er skildret ned til de seneste år.

De foregående bemærkninger er ikke fremført for at laste værket. De er taget med for at tydeliggøre, hvor vanskeligt det er at løse en kæmpeopgave som den, der her er tale om. Man kan nok spørge sig selv, hvilke tanker det er, der ligger bag planen for et værk som dette. Den største part af oplysningerne er det særdeles nyttigt at have samlet. Men der er andre, man undrer sig over. I hvilken forbindelse har man interesse af at vide, hvilke prominente personer, der er født i en by eller et sogn, eller hvem der ligger begravet på kirkegården. Og hvorfor de lange ejerlister for en hvilken som helst herregård og ikke f. eks. direktørerne for Århus Oliefabrik? Arkitekterne får også deres rigelige andel (ligkapellet i Hadsten er opført i 1928 af murmester Kristensen, Skjød, oplyses det), mens f. eks. den fagforeningsformand, der med slid, slæb og overtalelsesevner fik rejst en stor stiftelse for hustømmerne ikke nævnes.

Vagn Dybdahl.

Romansk stenhuggerkunst i Viborg amts kirker. Foto: Keld Helmer-Petersen. Tekst: Harald Ditzel. (Historisk Samfund for Viborg Amt, 1963).

Det er en væsentlig hindring for studiet af den ældre middelalders arkitekturhistorie i Viborg amt, at der intet er bevaret ud over krypten af selve domkirken, så man uden grundige beviser må forudsætte, at den har påvirket landsbykirkerne i stiftet, som derved bliver indirekte vidnesbyrd om katedralen. Hvor store værdier, de midtjyske landsbykirker ejer, fremgår af denne bog, der i 88 store fotografier